Turkish Studies Social Sciences

Volume 14 Issue 5, 2019, p. 2027-2044
DOI: 10.29228/TurkishStudies.38931
ISSN: 2667-5617
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 09.10.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 15.10.2019

✍ *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (13.10.2019)-Referee 2 (14.10.2019)

This article was checked by iThenticate.

HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE DEVLET YÖNETİMİ

*Mustafa Necati BARIŞ**

ÖZ

Hiz. Peygamber hayatta iken Müslümanlar genellikle onun verdiği emir yahut kararlar doğrultusunda hareket ediyor ve karşılaştıkları problemleri de onun fikir ve tavsiyeleri istikametinde çözmeye çalışıyorlardı. Fakat onun vefatından hemen sonra İslâm toplumu büyük bir boşluk içerisine düşmüş ve onsuz bir hayatı tecrübe etmek zorunda kalmıştı. Bu süreçte yaşanan travmayı atlatmak için halifelik görevini üstlenmek durumunda kalan Hz. Ebû Bekir'in almış olduğu kararlar ve başvurduğu uygulamalar önemli bir yol gösterici olmuştu. Hz. Ebû Bekir'in hilâfet yılları, İslâm toplumu için büyük sıkıntıların yaşandığı bir dönem olması hasebiyle oldukça hassas bir dönemdir. Bu dönemde toplum ve devlet bir taraftan yaşanan hilâfet tartışmalarıyla, diğer taraftan da irtidat ve isyan hareketleriyle parçalanmanın eşiğine gelmiştir. Ancak onun soğukkanlı ve kararlı tutumu sayesinde yaşanan tüm sıkıntılar sorunsuz bir şekilde atlatılmış ve hem toplumun hem de devletin birlik ve bütünlüğü temin edilmiştir. Yine bu süreçte Hz. Peygamber'den sonra hilâfet kurumunun başına geçen Hz. Ebû Bekir, Müslümanların yeni lideri olarak devleti idare etme konusunda yegâne otorite haline gelmiş ve icraatlarıyla hem kendinden sonraki halifeler hem de tüm zamanlardaki Müslüman yöneticiler için önemli bir örneklik teşkil etmiştir. İslâm tarihinin bu önemli devrini ve ondan sonraki dönemlerini daha iyi anlamaya katkı sağlayacağı düşüncesiyle bu çalışmada onun hilâfeti dönemindeki devlet yönetimi örnek uygulamalarıyla idarî, malî ve askeri açılardan ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ebû Bekir, İdare, Maliye, Ordu, Devlet

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı, E-posta: mnecatibaris@hotmail.com

STATE GOVERNANCE IN THE CALIPH ABU BAKR PERIOD

ABSTRACT

While Prophet Muhammad was alive, Muslims generally acted according to his orders or decisions and tried to solve the problems they faced in the direction of his ideas and recommendations. But soon after his death, Islamic society fell into a great emptiness and had to experience a life without it. The decisions taken by Caliph Abu Bakr, who had to assume the duty of caliphate in order to overcome the trauma experienced in this process and the applications he applied, became an important guide. Abu Bakr's caliphate years are a very sensitive period since it is a period of great troubles for the Islamic society. In this period, the society and the state came to the brink of fragmentation with the debates on the one hand and the liaison and rebellion movements on the other. However, thanks to his calm and determined attitude, all the problems experienced were overcome without any problem and the unity and integrity of both the society and the state were ensured. Caliph Abu Bakr, who became the head of the caliphate institution after Prophet Muhammad, became the sole authority to govern the state as the new leader of the Muslims, and it was an important example for both the caliphs after him and the Muslim rulers of all times. Considering that this important period of Islamic history and its subsequent periods will contribute to a better understanding, in this study, the state administration during his caliphate period will be discussed from administrative, financial and military aspects.

STRUCTURED ABSTRACT

While Prophet Muhammad was alive, Muslims generally acted according to his orders or decisions and tried to solve the problems they faced in the direction of his ideas and recommendations. But soon after his death, Islamic society fell into a great emptiness and had to experience a life without it. The decisions taken by Caliph Abu Bakr, who had to assume the duty of caliphate in order to overcome the trauma experienced in this process and the applications he applied, became an important guide.

Abu Bakr's caliphate years are of great importance in the history of Islam, since it was an important transition period following the death of Prophet Muhammad. In the years in question, there have been developments that could undermine the foundations of the state, which was founded by Prophet Muhammad. For example, on the one hand, while the debates on the caliphate took place, on the other hand the state came to the brink of disintegration by means of liaison and rebellion movements and therefore, important decisions were put under signature. It is seen that Caliph Abu Bakr has taken an active role in taking decisions and proposed solutions to the problems that have arisen, and thanks to his calm and determined attitude, all the problems experienced have been overcome without any problem and the unity and integrity of both society and the state has been ensured. Caliph Abu Bakr, who became the head of the caliphate institution after

Prophet Muhammad, became the sole authority to govern the state as the new leader of the Muslims, and it was an important example for both the caliphs after him and the Muslim rulers of all times.

Some administrative institutions had a significant effect on filling the administrative gap that emerged after the death of Prophet Muhammad and solving the problems experienced, while some of these institutions were newly formed while others remained as a continuation of the existing ones. For example, the caliphate institution first emerged during Caliph Abu Bakr period, and the duties and powers of the caliphate, who was the ruler of the institution, began to become clear with him. After the death of Prophet Muhammad, the management of income and expenses, the formation of the army and military service, such as how the state's duties for the first time during his caliphate was experienced. Therefore, Caliph Abu Bakr, the first president of the Muslims who had to experience a life without prophets, was very important in the state administration and practices. In this study, it was tried to put forward the administration style and practices in administrative, financial and military terms. In addition, since such a study would be subject to a self-study beyond the limits of the study, there was no entry to the caliphate institution and the discussions around it.

In terms of administrative rule, the period of Caliph Abu Bakr is not very different from that of his predecessor Prophet Muhammad. Because he acted on the basis of Prophet Muhammad's practices in almost all of his political or administrative decisions, and therefore he did not reveal a different administration system or understanding. As a matter of fact, the fact that Prophet Muhammad immediately implemented the decision to send the army of Usame, which he planned while he was alive, to establish a consultation council to consult the notables of the companions before making important decisions proves this issue.

Since Caliph Abu Bakr had no great progress or change during the Caliphate period, the administrative structure of the state remained almost the same as the previous period. For example, the headquarters of the state is again the capital, Medina, and administrative districts or provinces affiliated to this center have been found, and after he assumed the position of caliphate, he asked the governors appointed by Prophet Muhammad to continue their duties. While the provincial administration was provided by the appointed governor or commanders, Caliph Abu Bakr, who had absolute authority as the caliph in the state center, adopted a method of sharing duties and powers in the administration, leaving some responsibilities to the leading names of his close companions.

During Abu Bakr's caliphate, one of the most important institutions of the state was the Bayt al-Mâl. For example, the state revenues such as zakat, humus and jizya collected in the Bayt al-Mâl and the place and methods of spending of these revenues were not very different from that of Prophet Muhammad. In this period, the income items of the state were not very high, the collected varidate was distributed to the necessary places without delay and therefore no need for an advanced bethulmal was established. The revenues obtained were distributed to the penny of the penny and during the distribution,

Caliph Abu Bakr, who kept everyone equal, whether big-small, male-female or free-slave, spent from the treasury and used horses, camels and weapons in the way of Allah.

In Abu Bakr's caliphate, military service was carried out on a voluntary basis similar to that of Prophet Muhammad, and when the caliph decided to send an army to any region, he called the tribes, and those who wished to join the army from different regions under the leadership of the capital Medina. It was collected in Curf. A different flag was opened for each of the tribes gathered in the headquarters and all the tribes were represented separately in the army. After the sufficient number was reached and necessary preparations were completed, the commanders assigned were given a banner and the army was led to the front under their leadership.

During the period of Caliph Abu Bakr, the core of the army was ansar and muhacirun. However, by the caliph himself, talented and competent commanders were appointed to the armies that were sent to the front, and the volunteers from the tribes residing on the route were provided to strengthen the army with reinforcements. When Caliph Abu Bakr was to send an army to a region, he also clearly defined the duties and powers of the names he appointed as commander in order to avoid confusion.

Keywords: Caliph Abu Bakr, Administration, Finance, Army, State

Giriş

Hiz. Ebû Bekir'in hilâfet yılları, Hiz. Peygamber'in vefatını müteakip önemli bir geçiş dönemi olması hasebiyle İslâm tarihinde son derece büyük bir öneme sahiptir. Zira söz konusu yıllarda kuruluşu Hiz. Peygamber tarafından gerçekleştirilen devletin temellerini kökünden sarsabilecek gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde Müslüman olmaya devam etmekle birlikte zekât vermek istemeyerek merkezi otoriteyi tanımayanların, sahte peygamberlerin ve onların etrafında toplanan asi grupların isyan girişimleri (irtidât ve isyan hareketleri) başta olmak üzere daha pek çok yeni problem gün yüzüne çıkmış ve bu sebeple mühim kararların altına imza atılmıştır. Alınan kararlar ya da ortaya çıkan problemlere getirilen çözüm önerileri konusunda ise Hiz. Ebû Bekir'in inisiyatif olarak oldukça etkin bir rol üstlendiği görülmektedir.

Hiz. Peygamber'in vefatının ardından ortaya çıkan yönetim boşluğunun doldurulmasında ve yaşanan problemlerin çözüme kavuşturulmasında bazı idarî kurumlar önemli bir etkiye sahip olmuş ve bu kurumlardan bir kısmı yeni teşekkül ederken bir kısmı ise mevcudun devamı olarak kalmıştır. Mesela hilâfet kurumu ilk kez Hiz. Ebû Bekir döneminde ortaya çıkmış, söz konusu kurumun ve onun yöneticisi konumunda olan halifenin görev ve yetkileri de onunla birlikte belirginleşmeye başlamıştır. Yine Hiz. Peygamber'in vefatından sonra gelir ve giderlerin yönetimi, ordu teşekkülü ve askerlik hizmetleri gibi devlete ait görevlerin ne şekilde yürütüleceği de ilk kez onun halifeliği döneminde tecrübe edilmiştir. Bundan dolayı peygambersiz bir hayatı tecrübe etmek zorunda kalan Müslümanların ilk devlet başkanı konumundaki Hiz. Ebû Bekir'in devlet yönetimi ve uygulamaları son derece önemli olup bu çalışmada da söz konusu yönetim tarzı ve uygulamalar idarî, malî ve askerî açıdan ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca böyle bir çalışmanın sınırlarını aşarak müstakil bir çalışmaya konu olacağından burada hilâfet kurumuna ve bu kurum etrafında yaşanan tartışmalara girilmeyecektir. Yine bu çalışmada, daha önce doktora çalışmamız içerisinde ele aldığımızdan dolayı, adli yönetim konusuna da yer verilmeyecektir.

1. İdari Yönetim

İdarî yönetim açısından Hz. Ebû Bekir döneminin, selefi Hz. Peygamber döneminden çok da farklı olmadığı söylenebilir. Çünkü söz konusu dönemde Hz. Peygamber'in yönetim ilkelerinin bariz yansımalarına rastlanmaktadır. Gerçekten de, ilk dönem İslâm tarihinde bilhassa Hz. Peygamber devri göz önüne alındığı zaman, devlet idaresi konusunda ona en yakın görüş ve uygulamaların daha çok Hz. Ebû Bekir tarafından ortaya konduğu, bir başka deyişle ashab arasında onun da içerisinde yer aldığı bir zümrenin düşüncelerine daha fazla itibar edildiği görülmektedir (Apak, 2008: 47-48).¹ Nitekim Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), İbn Haldûn (ö. 808/1406) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi müellifler bu hususla ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmuşlardır:

“Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber'in veziri gibiydi. Allah Resulü bütün işlerini onunla istişare ederdi (görüşürdü). İslâm'a girişte, Sevr mağarasında, Bedir günü çardakta (karargâhta) ve kabirde, Hz. Ebû Bekir daima Hz. Peygamber'i takip etmişti. Hz. Peygamber de, hiç kimseyi ona tercih etmezdi.” (Hâkim en-Nîsâbûrî, 1997: III, 70; Süyûtî, 2003: 50).

“Hz. Peygamber, halkı ilgilendiren genel veya özel tüm konularda ashabının görüşlerine başvurur, bazı özel durumları ise özellikle Hz. Ebû Bekir ile istişare ederdi. Öyle ki İslâmiyet'ten evvel Kayser, Kısra ve Necâşî gibi hükümdarları tanımış olan Araplar, Hz. Ebû Bekir'i 'onun (peygamberin, nebinin) veziri' olarak adlandırmışlardı. Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir ile, Hz. Ali ve Hz. Osman'ın da Hz. Ömer ile ilgili durumları aynen bu şekildeydi.” (İbn Haldûn, 2001: I, 295).²

Aslında Hz. Ebû Bekir, halife seçilmesinden hemen sonra minbere çıkarak yapmış olduğu şu konuşmada hem üzerine almış olduğu mesuliyeti hangi esaslara göre yürüteceğini hem de devleti idare ederken takip edeceği siyaseti ve yönetim anlayışını ortaya koymuştu:

“Ey İnsanlar! İçinizde en hayırlınız (iyiniz) olmadığım halde, idareciniz (yöneticiniz, başkanınız) olarak seçilmiş bulunmaktayım. Eğer görevimi gereğince yaparsam, bana yardım ediniz. Yanlış hareket edersem (davranışta bulunursam), beni doğrultun (bana doğru yolu gösteriniz). Doğruluk emniyet (itimati); yalan ise hainliktir (itimada karşı suiistimaldir). İçinizde zayıf (güçsüz) olanınız şayet haklı ise, kendi hakkı alınıncaya (hakkını alıncaya) kadar benim nazarımda güçlüdür. İçinizde güçlü olanınız haksız ise, kendisinden hak sahibinin hakkı alınıncaya kadar benim nazarımda zayıftır (güçsüzdür). Allah yolunda cihad (mücadele) etmekten kaçınmayın. Allah yolunda cihad (mücadele) etmekten kaçan milletler zillate düşmüştür. Ahlaksızlık bir millet arasında yayılmaya başladığı zaman Allah onları genel bir felaket (belâ, musibet) ile baş başa bırakır. Ben Allah'a ve Resulüne itaat ettiğim sürece siz de bana itaat edin. Eğer onlara isyan edersem bana itaat etmenize gerek yoktur. Haydi, şimdi namaza kalkın ki, Allah'ın rahmeti üzerinize olsun.” (İbn Hişâm, 1990: IV, 312; Taberî, 1967: III, 210; İbn Hibbân, ty.: 240; İbnü'l-Esîr, 1987: II, 194-195; İbn Kesîr, 1997: IX, 415; Hamîdullah, 2003: II, 1112).³

Hz. Ebû Bekir'in hilâfet görevini üstlenmesinin akabinde yaptığı söylenen bir diğer konuşmasında da insanlardan af dileyerek şöyle seslendiği rivayet edilmektedir:

“Vallahi (Allah'a yemin olsun ki) gece veya gündüz hiçbir zaman emirlik (yöneticilik, halifelik) konusunda haris (açgözlü) olmadım. Yine bu iş için ne istekli (arzulu, gönüllü) oldum ne de gizli veya açıktan Allah'a dua ettim. Ancak bu görevi kabul etmediğim takdirde toplumda fitne (kargaşa) çıkabileceğinden endişe duydum. Bu büyük görev sorumluluğumda olduğu müddetçe asla rahat etmeyeceğim (huzurlu olamayacağım). (Bu işi yürütürken) Allah'ın desteğinden başka elimde ne bir güç ne de bir kuvvet vardır. Bugün bu iş için benim yerime insanların en güçlüsünün

¹ Ayrıca bkz. (Balcı, 2007: 86-87).

² Ayrıca bkz. (Kettânî, 1962: I, 89; Kazıcı, 2006:140).

³ Konuşmanın değişik versiyonları için ayrıca bkz. (Ebû Ubeyd, 1989: 72-73; İbn Sa'd, 2001: III, 167; Belâzürî, 1996: II, 273-74; Süyûtî, 2003: 59).

(kuvvetlisinin) seçilmesini (görevlendirilmesini) isterdim.” (Hâkim en-Nisâbü’rî, 1997, III, 74; Beyhakî, 1344-1355/1925-1936: VIII, 152-153).

Hız. Ebû Bekir’in zikrettiğimiz bu iki konuşması göstermektedir ki, o üzerine almış olduğu sorumluluğun ne kadar büyük olduğunu farkındadır. Aslında kendisinin bu göreve ya da herhangi bir yöneticilik görevine talip olmadığı halde halifelğe seçildiğini ve reddettiği takdirde toplumda kargaşa çıkabileceği endişesiyle söz konusu görevi kabul etmek zorunda kaldığını dile getirmiştir. Ayrıca görev süresi boyunca icraatlarında doğru ve isabetli hareket ettiğinde kendisine destek verilmesini, yanlış yaptığında ise şahsının uyarılmasını isteyerek adeta yönetimde katılımcılık esasını benimsediğini vurgulamıştır. Yine Allah’ın emirlerine ve Hız. Peygamber’in söz ve uygulamalarına aykırı hareket etmedikçe kendisine itaat edilmesini istemiş, aksi bir durum söz konusu olduğunda ise itaate gerek olmadığını kamuoyuna ilan etmiştir. Son olarak da zulme uğramış olanların en büyük destekçisi olacağını ve hakları teslim edilinceye kadar mazlumların kendi nezdinde güçlü muamelesi göreceğini açıklamıştır.

Hilafeti boyunca Hız. Ebû Bekir, almış olduğu siyasi veya idari kararların neredeyse tamamına yakınında Hız. Peygamber’in uygulamalarını örnek alarak hareket etmiş ve dolayısıyla ondan farklı bir yönetim sistemi yahut anlayışı ortaya koymamıştır. (Ebû Ubeyd, 1989: 709; Buhl, 1977: IV, 13; Fayda, 1994: X, 106). Nitekim Hız. Peygamber’in vefatından hemen sonra bizzat onun tarafından hazırlanan Üsâme ordusunda görevli olanların Cüf mevkiindeki garnizonda toplanmalarına dair bir duyuru yaptırması ve akabinde yapmış olduğu konuşmada halka şu şekilde seslenmesi bu düşüncemizi destekler mahiyettedir: “Ey İnsanlar! Ben de sizler gibi biriyim. Bilemiyorum, belki de siz Allah Resulünün yaptığı işleri benim de yapmamı bekliyorsunuz. Ancak unutmayın ki, (peygamber olduğu için) Allah ona bazı üstünlükler vermiştir. Ben ise peygamber değilim. Ben sadece ona tâbi biriyim. Onun zamanında yapılmayan işleri yaparak yeni şeyler uyduracak da değilim...” (Taberî, 1967: III, 223-224; İbn Kesîr, 1997: IX, 418-419). Yine bu konuşmanın sonrasında Hız. Ömer de dâhil pek çok kişi söz konusu ordunun şu an için gönderilmemesi ve daha önemli işlerde kullanılmak üzere hazır bekletilmesi konusunda fikir beyan etseler de o, tüm teklifleri kesin bir dille reddetmiş ve kararlılığını bu defa da şu şekilde dile getirmiştir: “Allah’a yemin olsun ki, Allah Resulünün bağladığı bir düğümü ben çözmem (verdiği karardan dönmem). Medine’nin etrafındaki yırtıcı kuşlar ve hayvanlar bizi alıp götürseler de (parçalasalar da), köpekler gelip müminlerin annelerinin ayaklarını sürüyüp götürseler de Üsâme ordusunu sefere göndereceğim.” (İbn Kesîr, 1997: IX, 421-422).⁴ Tüm bu yaşananlar, aslında onun Hız. Peygamber’e olan sadakatının ve onun tarafından alınmış olan kararlara bağlılığının en somut göstergelerinden biridir.

Hız. Ebû Bekir’in Hız. Peygamber’i örnek aldığı bir diğer husus ise mühim kararlar almadan önce ashabın önde gelenlerinin düşüncelerine başvurmak üzere bir istişare meclisi (şûra) kurması ve yapılan müzakereler sonucunda ortak karar alarak hem düşünsel hem de siyasi anlamda toplumun desteğini almaya büyük önem vermesidir. Hız. Peygamber’in vefatından hemen sonra baş gösteren Ridde olayları sırasında Tuleyha b. Huveylid’e karşı hazırlanan ordunun başına geçerek isyancılarla bizzat savaşmak istediğini dile getirdiği zaman, ashabdan ileri gelenlerin nereye gidileceği ve ne ile karşılaşılacağı bilinmediğinden ordunun başına güvenilir bir komutan atayarak başkente dönmesini istemeleri üzerine Medine’de kalmaya karar vermesi (Halîfe b. Hayyât, 1968: 102) onun istişareye verdiği önemi göstermesi bakımından son derece önemli bir örnektir. Yine vefatına yakın bir dönemde kendisinden sonra Hız. Ömer’in halife olması yönündeki düşüncesini Abdurrahman b. Avf, Hız. Osman, Saîd b. Zeyd ve Üseyd b. Hudayr (Sa’d b. Ebî Vakkâs) gibi ensar ve muhacirunun önderleriyle istişare etmesi (İbn Sa’d, 2001: III, 182-183; İbn Hibbân, ty.: 260) de bu anlamda dikkat çekicidir.

⁴ Ayrıca bkz. (Halîfe b. Hayyât, 1968: 100-101; İbn Hibbân, ? : 243).

Hz. Ebû Bekir hayatı öneme sahip idari ve siyasi icraatlarında ashabın genelinin görüşünü almaya çalışmakla beraber ona danışmanlık yapan en yakın isimlerin Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit, Hz. Ali, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Muâz b. Cebel olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim vefat etmeden önce Hz. Ömer'in hilâfeti hakkında danıştığı isimlere ve yakın mesai arkadaşlarının kimler olduğu ile ilgili rivayetlere (Halife b. Hayyât, 1968: 100-101; Taberî, 1967: III, 426) bakıldığında bu tespitimizin ne kadar yerinde olduğu görülecektir. Ayrıca ensar ve muhacirun arasından da isimleri kaynaklarda açıkça zikredilmeyen tecrübeli sahabilerin onun istişare meclisinde yer aldığı söylenebilir.

Hz. Ebû Bekir'in oluşturduğu istişare meclisi sadece göstermelik kararlar alan sıradan bir danışma organı olarak kalmamış, halife bu mecliste ortaya çıkan görüş ve düşünceleri dikkate almış, kararlarını da genelde bu yönde vermeye çalışmıştır. Ancak halife meclisten çıkan kararı tasvip etmediği zamanlarda ya da meclis üyelerinin fikir birliğine varamadığı hususlarda ise devlet başkanlığı yetkisini kullanarak kendi öngörüsü doğrultusunda kararlar alabilmiştir. Mesela daha önce zikrettiğimiz Üsâme ordusunun gönderilmesi konusunda Hz. Ömer'in de içinde olduğu geniş bir kitle olumsuz görüş bildirmesine rağmen o, neye mal olursa olsun söz konusu ordunun gidip isyancı gruplarla savaşıacağını dile getirmiş ve dediğini de yapmıştır. (Halife b. Hayyât, 1968: 100-101; İbn Hibbân, ty.: 243; İbn Kesîr, 1997: IX, 418-422). Bu da göstermektedir ki Hz. Ebû Bekir devlet yönetiminde her ne kadar ortak akla önem verse de yeri geldiğinde cesaretle davranarak inisiyatif kullanmaktan çekinmeyen bir yönetici portresi çizmiş ve Müslümanların Hz. Peygamber'in vefatını müteakip yaşamış oldukları travma ve yeis halini atlatmaları hususunda en önemli isim olmuştur.

Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti sırasında Hz. Peygamber dönemine kıyasla büyük bir gelişim veya değişim olmadığından devletin idari yapısı da neredeyse bir önceki dönemin aynısıydı. Örneğin devletin yönetim merkezi yine başkent Medine olup bu merkeze bağlı idari bölgeler ya da vilayetler bulunmaktaydı. Hz. Ebû Bekir halifelik görevini üstlendikten sonra söz konusu bölgelerde Hz. Peygamber tarafından görevlendirilmiş olan valilere dokunmamış ve görevlerine devam etmelerini istemişti. Onun halifeliği dönemindeki idari bölgeler ve bu bölgelerde görev yapan valiler ise şunlardı: Mekke'de Attâb b. Esîd, Taif'te Osman b. Ebî'l-Âs, Hadramevt'te (Hadramut) Ziyâd b. Lebîd, Bahreyn'de Alâ b. Hadramî, San'a'da Muhâcir b. Ebî Ümeyye, Havlân'da Ya'la b. Ümeyye, Yemen'in Cened bölgesinde Muâz b. Cebel, Zebîd, Aden, Me'rib ve sahil bölgesinde ise Ebû Mûsâ el-Eş'arî. (Halife b. Hayyât, 1968: 122-123; Taberî, 1967: III, 427; İbnü'l-Esîr, 1987: II, 269). Yeni fethedilen bölgelerin idaresi konusunda ise o dönemde devletin kurumsal teşekkülü henüz tam anlamıyla sağlanamadığından yahut kuvvetler ayrılığı söz konusu olmadığından komutanlar fethiyle görevlendirildikleri bölgelerin aynı zamanda valiliğini de yürütmekteydiler.⁵ Valilerin görev yaptıkları bölgelerde idari görevlerinin yanı sıra namaz kıldırma, emrindeki askeri idare etme ve çıkan anlaşmazlıkları çözüme kavuşturma gibi sorumlulukları da bulunmaktaydı. (Atar, 1979: 57; Balcı, 2007: 94, 98).

Taşranın idaresi atanan vali ya da komutanlar eliyle temin edilirken devlet merkezinde ise halife olarak Hz. Ebû Bekir mutlak otorite sahibiydi. Ancak o, birtakım sorumluluklarını kendisiyle yakın olan ashabın önde gelen isimlerine bırakarak idarede görev ve yetki paylaşımı usulünü benimsemişti. Nitekim bu anlamda onun en büyük yardımcısı ve adeta başdanışmanı konumunda olan kişi Hz. Ömer'di. Hatta o, halifelik görevinin hemen başlarında Hz. Ebû Bekir'e "Kadılık (hâkimlik) işini bana bırak" demek suretiyle başkentin yargı sorumluluğunu talep etmiş, halife de uygun görüş bildirmek suretiyle bu sorumluluğu kendisine vermiş, hatta ilerleyen zamanlarda birçok idari konuyu onunla istişare etmeden karara bağlamamıştır. Bu yönüyle Hz. Ömer'in halife nezdindeki konumunu adı konulmamış ve yetki sınırları belirlenmemiş bir devlet başkan yardımcılığına benzetmek mümkündür. Yine Ebû Ubeyde b. Cerrâh da hilâfetinin hemen başında Hz. Ebû Bekir'e "Mali işleri bana bırak" diyerek devlet hazinesinden sorumlu olmak istemiş ve halife de söz konusu isteği yerinde

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kılıç, 2004: 63-64; Balcı, 2007: 93-94).

bularak kabul etmişti. Zeyd b. Sâbit, Hz. Osman ve Hz. Ali ise devlet kâtipliği görevini yürütmüş, halifeyi koruma ve yanına girip çıkacak kişilere izin verme görevi olan hâcibliğini de azatlısı Şedîd yapmıştır. (Halîfe b. Hayyât, 1968: 123; Taberî, 1967: III, 426; İbnü'l-Esîr, 1987: II, 268-269).⁶

Yapmış olduğu atamalarda ehliyet ve liyakati göz önünde bulunduran Hz. Ebû Bekir, bu konunun önemini daha önce zikretmiş olduğumuz bir konuşmasında “görevimi gereğince (hakkiyla) yaparsam bana yardım ediniz” ifadeleriyle açıkça ortaya koymuştur. Yine Şam bölgesine komutan olarak görevlendirdiği Yezîd b. Ebî Süfyan’a yaptığı şu tavsiyeler de onun bu husustaki hassasiyetini göstermesi bakımından son derece manidardır: “Ben seni denemek, zorluklarla karşı karşıya bırakmak ve bu konuda tecrübe kazanman için komutan tayin ettim. Bu işi güzel yaparsan, seni görevinde bırakır, hatta sana daha da büyük görevler veririm. Yapamazsan seni azledirim...” (İbnü'l-Esîr, 1987: II, 253-254).

Devlet kademelerinde akrabalarına ve kendi kabilesinden olanlara görev vermemeye çalışan Hz. Ebû Bekir (Sarıçam, 2012: 59, 72), kabile içi ya da kabileler arası dengeleri de göz ardı etmemiş ve bu bağlamda duygusal davranmayarak yeri geldiğinde kendisine muhalif olanları bile önemli görevlerde değerlendirmiştir. (Balcı, 2007: 92). Örneğin Hz. Peygamber tarafından Yemen'in San'a bölgesine (Mezhic kabilesi) vali ya da zekât tahsildarı olarak görevlendirilen Hâlid b. Saîd el-Âs, Allah Resulünün vefatından sonra görev yerini izinsiz terk edip Medine'ye dönmüş, burada hem Hz. Ebû Bekir'e muhalefet etmiş hem de ona biat edenleri eleştirmiş, ancak yaklaşık iki ay kadar süren muhalefetten sonra bu davadan vaz geçerek halifeye biat etmişti. Bunca yaşanana ve Hz. Ömer'in muhalefetine rağmen halife Şam bölgesine gönderilecek orduda ona komutanlık görevi vermekten geri durmamış, yalnızca görev yerini Teymâ olarak değiştirmişti. (Belâzürî, 1987: 149-150; Taberî, 1967: III, 318, 387-388; İbnü'l-Esîr, 1987: II, 201, 252; İbn Kesîr, 1997: IX, 428, 542-543).

Hz. Ebû Bekir kabileler arası denge politikasını sadece büyük ya da meşhur kabilelerle sınırlı tutmamış ve bu bağlamda Kureys'ten olmayanları da üst düzey denebilecek görevlerde değerlendirebilmiştir. Nitekim Medine'den ayrılmak durumunda kaldığı bir sırada ashabdan pek çok meşhur isim dururken Damra kabilesinden Sinan'ı yerine vekil olarak bırakabilmiştir. (Halîfe b. Hayyât, 1968: 101; Taberî, 1967: III, 241). Kabile asabiyetini henüz tam anlamıyla üzerinden atamamış bir toplumda dengeleri göz önünde bulundurarak hiçbir kabileyi diğeriyle ya da merkezi yönetimle karşı karşıya bırakmaması ve bu hususta herhangi bir karışıklığa mahal vermemesi Hz. Ebû Bekir'in devlet idaresinde hangi esaslara göre hareket ettiğini açıkça gözler önüne sermektedir.

2. Mali Yönetim

Devlet idaresinin en önemli ayaklarından bir tanesi de hiç şüphesiz mali yönetimdir. Tarih boyunca birçok devlet dengeli bir ekonomi politikası ve maliye sistemi geliştiremediğinden yok olup gitmek durumunda kalmıştır. Zira ne kadar çok paranız ve silahınız olursa olsun reel ve bağımsız bir ekonomik sisteme sahip değilseniz yok olup gitmeye mahkûmsunuz demektir. Hz. Ebû Bekir'in halifeliliği döneminde de devletin en mühim kurumlarından bir tanesi maliye (beytûlmâl) olmuştur. Hatta Süyûtî bu kurumun ilk kurucusu olarak Hz. Ebû Bekir'i göstermiştir. (Süyûtî, 2003: 65). Ancak eldeki rivayetler Süyûtî'nin bu tespitinin pek de isabetli olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca beytûlmâl (devlet hazinesi) hem fiziksel yapı hem de mali bir teşkilat olarak ortaya çıkışını İslâm tarihinin ilk dönemlerine yani Hz. Peygamber'in Medine yıllarına kadar götürmek, müesses bir yapıya kavuşmasını da Hz. Ömer dönemiyle ilişkilendirmek (İbnü'l-Cevzî, 1996: 97; İbnü'l-Esîr, 1987: II, 454; 1996: IV, 159; Erkal, 1992: VI, 90; Hasan, 1987: II, 163) daha doğru bir tespit olsa gerektir.

Hz. Peygamber'in Mekke'de iken muhtaçlara dağıtılmak üzere kendisine getirilen yardımları ya bizzat ya da diğer Müslümanlar aracılığıyla dağıttığı bilinse de, bu dönemde ne bir devletten ne de bir devlet kurumu olarak maliyeden bahsetmek mümkün değildir. Yapılan bu faaliyet sadece

⁶ Ayrıca bkz. (İbn Sa'd, 2001: III, 168).

Müslümanlar arasındaki yardımlaşmanın Hz. Peygamber tarafından organize edilmesidir. Ancak Medine'ye hicretle birlikte yavaş yavaş teşekkül eden bir devlet ve bu devlete bağlı bir mali teşkilatlanma söz konusudur. Bu dönemde bağışlar dışındaki devletin ilk önemli geliri Bedir Savaşı sonucunda ele geçirilen ganimetler ile esirlerin hürriyeti karşılığında alınan fidyelerdir. Bu malların tamamı devlete herhangi bir pay ayrılmaksızın Bedir gazileri arasında taksim edilmiştir. (Vâkıdî, 1984: I, 99-101; Taberî, 1967: II, 458-459; İbn Hibbân, ty.: 99-101). Yine zekât mükellefiyetinin de bu yıl başladığı ve bu suretle devletin ilk defa düzenli vergi topladığı kabul edilmektedir. (İbn Sa'd, 2001: I, 213-214). Bu dönemde her ne kadar beytül-mâl kelimesi telaffuz edilmese de elde edilen zekât geliri ve ganimetlerle Hz. Peygamber'in bu kurumun temellerini attığı söylenebilir. Yine hicrî altıncı (Dûmetülcendel Seferi) (Vâkıdî, 1984: I, 99-101; İbn Sa'd, 2001: II, 85; Belâzürî, 1987: 85) ya da dokuzuncu (Tebük Savaşı) (İbn Hişâm, 1990: IV, 165-166; İbn Sa'd, 2001: II, 152; Belâzürî, 1987: 79-80; İbn Hibbân, ty.: 203) yılda devletin gelirleri arasına cizye⁷ de eklenmiş ve ayrıca ihtiyaç hâsıl olduğu durumlarda Hz. Peygamber beytül-mâl için bağış da toplamıştır. (Erkal, 1992: VI, 91).

Hz. Peygamber beytül-mâlde toplanan gelirlerin bir bölümünü zekâtta gibi Kur'ân'da belirlenen sarf yerlerine (et-Tevbe 9/60) harcamakta, diğer bölümünü de lüzumlu gördüğü yerlerde kullanmaktaydı. Bu harcama kalemleri arasında savaş giderleri ve yoksullara yapılan yardımlar en başta gelmekteydi. Ayrıca devleti temsilen farklı bölgelere görevlendirilen memurlara da devlet hazinesinden maaş bağlanmaktaydı. Nitekim Hz. Peygamber Mekke'nin fethi tamamlandıktan sonra şehre vali (âmil) olarak Attâb b. Esîd'i görevlendirmiş ve ona günlük bir dirhem maaş tahsis etmişti. (İbn Hişâm, 1990: IV, 139; İbn Kesîr, 1997: VII, 121-122).

Devlete ait malları muhafaza etmek üzere yapılan fiziksel bir yapı olarak da beytül-mâlin temellerinin Hz. Peygamber tarafından atıldığı görülmektedir. Kaynaklarda Allah Resulünün beytül-mâlde ait nakit parayı kendi evinde tuttuğu ve çok kısa bir sürede gerekli yerlere harcadığı (Buhârî, 1400/1980: "Zekât", 20), Bilâl-i Habeşî'ye aynı yahut nakdi harcamalar için emirler verdiği (Ebû Dâvûd, 2003: "Harâc ve'l-İmâre ve'l-Fey", 35; Beyhakî, 1344-1355/1925-1936: VI, 80-81) hurma ağacından yapılmış bir merdivenle çıkılan ve "hizâne, ğurfe, meşrebe" gibi adlarla zikredilen mescidin üst katında bir beytül-mâl odası inşa edildiği ve buranın sorumluluğunun da Bilâl'e verildiği söylenmektedir. (Hamîdullah, 2003: II, 826-827).

Beytül-mâlin Hz. Peygamber dönemindeki yapısı ve işleyiş şekli Hz. Ebû Bekir'in kısa süren hilâfeti zamanında da önemli bir değişiklik göstermeden devam etmiştir. Hz. Ebû Bekir, Medine'ye hicretinden kısa bir süre sonra Hazrec kabilesinden Hârisoğullarına ait evlerin bulunduğu ve şehrin merkezine yaklaşık bir mil mesafedeki es-Sünh mevkiine yerleşmiş, halifelik görevini üstlendikten sonra yaklaşık altı ay kadar daha aynı bölgede kalmış ve burada ikamet ettiği süre boyunca evinin bir kısmını beytül-mâl olarak kullanmıştı. Bu süre zarfında yakın dostları halifeye hazinenin güvenliği için buraya bir bekçi görevlendirmesini tavsiye etmişler, o da kapısının kilitli ve içinin boş olmasından ötürü böyle bir şeye gerek olmadığını söylemişti. Altı ayın sonunda devlet işleri yoğunlaştığından dolayı evine gidip gelmekte zorlanan halife, şehir merkezinde bir eve taşınmış ve bu evinin de bir bölümünü devlet hazinesi olarak ayırmıştı. (İbn Sa'd, 2001: II, 160; 169-170, 195; İbnü'l-Esîr, 1987: II, 270-272).

Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde beytül-mâlde toplanan zekât, humus ve cizye gibi devlet gelirleri ve bu gelirlerin harcanma yerleri ve usulleri Hz. Peygamber zamanındakinden pek de farklı değildi. (Ebû Ubeyd, 1989: 133, 281, 426, 640). Ayrıca bu dönemde beytül-mâl sorumlusu olarak adı geçen isim ise Ebû Ubeyde b. Cerrâh olup onun bu göreve gelişiyle ilgili kaynaklarda şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer, halifeliğe seçildikten bir gün sonra ticaret yapmak üzere

⁷ "Kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek" anlamındaki cezâ mastarından türemiş bir isim olan cizye, İslâm literatüründe can ve mal güvenliğine kavuşturulmaları ve harbî olanlardan (Müslüman olmayan devletlerin vatandaşları) ayrı tutulmalarına karşılık gayrimüslim tebaadan alınan vergiye denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Erkal, 1993: VIII, 42-45; Becker, 1977: III, 199-201).

çarşıya giden Hz. Ebû Bekir ile karşılaştıklarında bu durumu hayretle karşılamışlar ve “Gel senin için (maaş olarak hazineden) bir şeyler belirleyelim” demişlerdi. Daha sonra halife için belirli bir miktar maaş takdir edilmiş,⁸ ardından Ebû Ubeyde ona “Mali işleri bana bırak” diyerek devlet hazinesinin sorumluluğunu üzerine almak ve bu suretle kendisine yardımcı olmak istediğini dile getirmiş ve halife de bu teklifi geri çevirmemişti. (İbn Sa’d, 2001: III, 168).⁹

Hz. Ebû Bekir döneminde devletin gelir kalemleri çok fazla olmayıp toplanan varidat gerekli yerlere vakit kaybetmeden dağıtılmış ve bu yüzden gelişmiş bir beytûlmâl kurulmasına ihtiyaç duyulmamıştır. İbn Sa’d’da (ö. 230/845) geçen rivayetlere göre onun zamanında Kabeliyye ve Cüheyne madenlerinden bol miktarda mal gelmiş, Süleymoğulları’nın madeni fethedilerek söz konusu madenden çıkarılanlar ve zekâtı devlet hazinesine aktarılmış ve halife bu malları kuruşu kuruşuna halka dağıtmıştır. Dağıtım sırasında büyük-küçük, kadın-erkek, hür-köle fark etmeksizin herkesi birbirine eşit tutan Hz. Ebû Bekir, hazineden harcama yaparak at, deve ve silah alıp Allah yolunda kullanmıştır. Ayrıca onun hilâfeti boyunca beytûlmâl giren malların yaklaşık 200.000 dirhem değerinde olduğu,¹⁰ vefatından sonra Abdurrahman b. Avf ve Hz. Osman’ın da dâhil olduğu bir heyetle hazineye giren Hz. Ömer’in bu mallar içerisinde ancak bir dirhemle karşılaştığı söylenmiştir. (İbn Sa’d, 2001: III, 195).¹¹

Hz. Ebû Bekir’in hilâfet yıllarında devlet hazinesinin en mühim gelir kaynaklarından bazıları vergi statüsünde kabul edilebilecek “zekât” ve “cizye” ile ganimet ve ganimet hükmünde olan mallardan kamu hizmetlerinde kullanılmak üzere beytûlmâl ayrılan 1/5 oranındaki hisse (Apaydın, 1998: XVIII, 365) yani “humus”tur. İlk defa Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden iki yıl sonra alınmaya başlanan zekât, devletin ilk düzenli vergi geliridir. (İbn Sa’d, 2001: I, 213-214). Hz. Peygamber hayatta iken toplanılmasında herhangi bir problem yaşanmayan zekât gelirleri, onun vefatından sonra iktidara gelen Hz. Ebû Bekir’in yüzleşmek zorunda kaldığı ilk problemlerden biri olmuştur. Yani o, bir taraftan yalancı peygamberlerin etrafında toplanarak dinden çıkanlarla (irtidat hareketleri), diğer taraftan da dine bağlı kalmakla birlikte zekât vermeyi reddedenlerle (isyan hareketleri) mücadele etmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar başta Hz. Ömer olmak üzere bazı Müslümanlar, diğer dini vecibelerini yerine getirdikleri takdirde zekât vermeyi kabul etmeyenlere ayrıcalık tanınmasını teklif etseler de, “Allah Resulüne vermiş oldukları bir deve yularını dahi vermezlerse onlarla savaşırım” veya “Bana bir deve yuları ya da bir ip dahi vermemeye kalkarlarsa onlarla savaşırım” (Halife b. Hayyât, 1968: 101)¹² diyen halife bu konuda herhangi bir taviz vermeyeceğini açıkça dile getirmiştir.

İslâm’ın temel şartlarından biri olan zekât, mali boyuta sahip bir ibadet olmanın yanında devlete tabi olanlar (vatandaş) açısından bir itaat göstergesidir. Dolayısıyla zekâtın ekonomik olduğu kadar siyasi anlamı da bulunan son derece önemli bir sorumluluk ve vatandaşlık görevi olduğu söylenebilir. Özgürlüklerine oldukça düşkün olan Araplar Hz. Peygamber’in vefatını müteakip devlet otoritesinin zayıfladığını yahut kaybolduğunu düşünerek diğer dini yükümlülükleri kabul etmekle birlikte zekât vermemek ve bu suretle de merkezi yönetime karşı bağımsızlıklarını elde etmek istemişlerdir. (Câbirî, 2001: 215-216; Durî, 1991: 83-84; Apak, 2008: 68-69; Demircan, 2018: 32-

⁸ Hz. Ebû Bekir halife olduktan sonra artık devlet memuru olup ticaret yapamayacağından dolayı kendisi için yıllık 6000 dirhem ya da 2500 dirhem yahut da ailesinin geçimini sağlayabilecek bir miktar maaş belirlenmişti. Bkz. (Ebû Ubeyd, 1989: 358-359; İbn Sa’d, 2001: III, 168-170; İbnü’l-Esîr, 1987: II, 72; Zehebî, 1990-2000: II, 66-67).

⁹ Ayrıca bkz. (Halife b. Hayyât, 1968: 123; Taberî, 1967: III, 426; İbnü’l-Esîr, 1987: II, 268).

¹⁰ İbn Sa’d Hz. Ebû Bekir döneminde beytûlmâl giren gelirleri her ne kadar 200.000 dirhem değerinde göstermişse de yapılan cizye anlaşmalarına ve zekât gelirlerine bakıldığında bu rakamın son derece az olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Hîrelilerle yapılan cizye anlaşması için bkz. (Taberî, 1967: III, 345, 364; İbn Hibbân, ? : 255-256; İbnü’l-Esîr, 1987: II, 238, 244).

¹¹ Ayrıca bkz. (Ebû Ubeyd, 1989: 354, 359; İbn Sa’d, 2001: III, 175-176).

¹² Ayrıca bkz. (Mâlik b. Enes, 2004: “Zekât”, 923; Belâzürî, 1987: 131-132; İbn Kesîr, 1997: IX, 9: 437-439).

33).¹³ Hz. Ebû Bekir ise onların bu tavırlarındaki asıl niyetin devlete karşı bir isyan girişimi olduğunu fark etmiş ve zekâtı sıradan bir dini sorumluluk kabul etmeyerek gerektiği takdirde güç kullanmaktan çekinmeyeceğini ve sonucu ne olursa olsun bu vergiyi onlardan alacağını dile getirmiştir. Zira bu hususta gösterilecek bir ihmalin, Müslümanların siyasi birliğine ya da devletin mevcut düzenine büyük bir tehdit anlamına geleceğini bilen halife, ashabın görmezden gelme taleplerini kesin bir dille reddetmiş ve bu yüzden de onlarla savaşmıştır.

Bu dönemde zekâtların toplanmasında belli ölçü ve usullere göre hareket edilmiş, örneğin mükelleflerin hangi mallarından ne oranda zekât alınacağı belirlenmiş ve belirlenen bu zekâtlar da genellikle hasat mevsimlerinde toplanmıştır. Hadis kaynaklarında geçen bir rivayette bu husus şu şekilde açıklanmaktadır: “Allah Resulü zekâtların nasıl alınacağına dair bir mektup kaleme almış, fakat onu amillerine göndermeden vefat etmişti. Hz. Peygamber’in kılıcının yanına asılmış olan bu mektupla, hem Hz. Ebû Bekir hem de Hz. Ömer vefat edinceye kadar amel etmiştir.” (Tirmizî, 1998: “Zekât”, 4).¹⁴ Daha çok hayvanlardan alınacak zekât oranlarından bahseden bu rivayet, hilâfeti döneminde Hz. Ebû Bekir’in Hz. Peygamber’in uygulamaları doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir. Benzer bir başka rivayette de Hz. Peygamber’in Yemen bölgesindeki Sebe’ ahalisinden almış olduğu zekât miktarını, vefatından sonra zekât tahsildarlarının artırmaya kalktığı, Hz. Ebû Bekir’in ise ölünceye kadar aynen devam ettirdiği belirtilmektedir. (Ebû Dâvûd, 2003: “Harâc ve’l-İmâre ve’l-Fey”, 27). Yine Hz. Ebû Bekir, üzerinden bir yıl geçmemiş olan maldan zekât almamış, aylık atıyyelerini (maaş) verirken insanlara üzerlerinde zekât borçları olup olmadığını sormuş, eğer zekât borçları varsa bunu atıyyelerinden kesmiş, yoksa da tam olarak hak ettikleri miktarı kendilerine vermiştir. (Mâlik, 2004: “Zekât”, 837; Ebû Ubeyd, 1989: 513).

Hz. Ebû Bekir döneminde beytül mâlin gelirleri arasında zikredebileceğimiz bir diğer kalem ise ganimetlerdir. Bu dönemde savaşlardan sonra ele geçirilen ganimetlerin beşte birlik kısmı (humus) komutanlar tarafından devlet hazinesine ayrılarak savaşın ayrıntılı raporlarıyla birlikte başkent Medine’ye (halifeye) gönderilmiş, geriye kalan kısmı ise askerler arasında paylaştırılmıştır.¹⁵ Hatta Hz. Ebû Bekir ganimetler konusundaki hassasiyetini dile getirmek üzere, Üsâme ordusunu uğurlarken yapmış olduğu tavsiyeler içerisinde “*Ganimetlerden çalmayınız*” (Taberî, 1967: III, 226; İbnü’l-Esîr, 1987: II, 200) emrine ve Şam bölgesine komutan tayin ettiği Yezîd b. Ebî Süfyan’a yaptığı tavsiyeler arasında da “*Ganimetten çalmaktan uzak dur. Çünkü bu fakirliği yaklaştırır, zaferi uzaklaştırır*” (İbn Hibbân, ty.: 256; İbnü’l-Esîr, 1987: II, 254) talimatına yer vermiştir.

Hz. Ebû Bekir’in halifelîği zamanında gayrimüslimlerden alınan cizye de beytül mâlin önemli gelir kaynaklarından. Bu dönemde irtidat ve isyan hareketleri bastırıldıktan sonra devletin birliği teminat altına alınmış, akabinde Şam ve Irak bölgelerine ordular gönderilmiştir. Bilhassa Sâsânîlerin kontrolü altındaki Irak coğrafyasında bazı yerler (Kâzime, Nehrülmerre, Übülle, Mezâr, Velece, Ülleys, Emgîsiyyâ, Hîre, Enbâr, Aynüttemr) fethedilmiş¹⁶ ve buralarda yaşayan halkla cizye ödemeleri karşılığında anlaşmalar yapılmıştır. Örneğin Hîrelilerle 90.000 dirhem¹⁷ karşılığında anlaşma yapılmış ve bu da İslâm tarihinde Farşlılardan alınan ilk cizye olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁸

¹³ Daha geniş bilgi için bkz. (Arı, 1995: 59-68; Azimli, 2015: 82-89).

¹⁴ Benzer rivayetler için bkz. (Buhârî, 1400/1980: “Zekât”, 37; İbn Mâce, 1417/1996: “Zekât”, 10; Ebû Dâvûd, 2003: “Zekât”, 4; Nesâî, 1996: “Zekât”, 5, 10).

¹⁵ Ganimetlerin paylaşılması hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. (Taberî, 1967: III, 310, 339, 351-352, 382-383, 450; İbnü’l-Esîr, 1987: II, 227, 229, 240, 242, 246, 250, 258).

¹⁶ Hz. Ebû Bekir dönemindeki fetih politikası ve Irak fetihleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kelpetin, 2010: 267-288; Demirci, 2014: 5-31.

¹⁷ Aşağı Irak yani Hîre’yi de içine alan Sevâd bölgesinin tamamıyla 190.000 ya da 290.000 dinar cizye karşılığında anlaşıldığına dair rivayetler de mevcuttur.

¹⁸ Hîreliler de dâhil Hz. Ebû Bekir döneminde yapılan cizye anlaşmaları için bkz. (Taberî, 1967: III, 343-344, 362, 364, 367-371, 417; İbn Hibbân, ? : 254-256; İbnü’l-Esîr, 1987: II, 238, 240, 243-244, 265).

Hız. Ebû Bekir'in hilâfet yıllarında devlet hazinesinin giderlerinden en önemli harcama kalemi ordu ve askerlik hizmetlerine aitti. Ayrıca halka aylık verilen atıyyeler ve ihtiyaç sahiplerine verilen aynı ve nakdi yardımlarla halife ve diğer devlet memurlarına ödenen maaşlar da hazine giderleri arasında önemli bir yere sahipti. Toplanan malların taksiminde eşitlik ilkesine dikkat eden Hız. Ebû Bekir, kendisine insanlar arasında üstünlük gözetmesi teklif edildiğinde ise “*Faziletlerin sevabı Allah'a aittir. Geçim vasıtası olan bu malda ise eşitliği gözetmek daha hayırlıdır*” şeklinde cevap vermiştir. (Ebû Ubeyd, 1989: 354, 358-359; İbn Sa'd, 2001: III, 168-170, 175-176, 195; İbnü'l-Esîr, 1987: II, 72; Zehebî, 1990-2000: II, 66-67).

3. Askeri Yönetim

Hız. Ebû Bekir'in halifeliği zamanındaki askerlik hizmetleri Hız. Peygamber dönemindekine benzer bir şekilde gönüllülük esasına göre sürdürülmekteydi. Halife herhangi bir bölgeye ordu göndermeye karar verdiği zaman kabilelere çağrıda bulunur, söz konusu çağrıya uyarak farklı bölgelerden orduya iştirak etmek isteyenler ise çoğunlukla kabile reislerinin öncülüğünde başkent Medine'nin Cüf mevkiinde toplanırdı. Oluşturulan karargâhta bir araya gelen kabilelerin her biri için farklı bir bayrak açılır ve bu suretle tüm kabilelerin orduda ayrı ayrı temsil edilmesi sağlanırdı. Yeterli sayıya ulaşıldıktan ve gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra da görevlendirilen komutanlara birer sancak verilir ve ordu onların önderliğinde cepheye sevk edilirdi. (Belâzürî, 1987: 132-133, 149-151; İbnü'l-Esîr, 1987: II, 206-207, 253-254). Yola çıkmadan önce ordunun komutanına sancak verme ve verilen bu sancakla orduyu sevk etme usulü, aslında Hız. Peygamber'in de başvurduğu bir savaş geleneği (Halife b. Hayyât, 1968: 62; Taberî, 1967: II, 402-405) olup söz konusu gelenek Hız. Ebû Bekir tarafından da devam ettirilmişti. Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) Şam bölgesindeki fetihleri anlatırken mevzu bahis ettiğimiz bu hususları adeta şu şekilde özetlediği görülmektedir: Hız. Ebû Bekir irtidat edenlerin icabına bakıp sükûneti temin ettikten sonra Şam bölgesine ordu göndermeye karar verdi. Bu sebeple Mekke, Taif, Yemen, Necid ve Hicaz'daki tüm Arap kabilelerine mektuplar yazarak onları cihad etmeye davet etti. Ayrıca onları cihada teşvik etmek için Rumlardan ele geçirilecek ganimetleri de hatırlattı. İnsanların bir kısmı sevaba nail olmak, bir kısmı da ganimet elde etmek için bu davete icabet ederek dört bir yandan Medine'ye koştular. Hız. Ebû Bekir şu üç kişiye sancak verdi: Amr b. el-Âs, Şurahbîl b. Hasene ve Yezîd b. Ebî Süfyân. Bu sancaklar halife tarafından hicrî on üçüncü senenin Safer ayı başında Perşembe günü verildi. Bu tarih öncesinde askerler, Muharrem ayı boyunca Cüf mevkiinde ikamet ettiler ve onlara namazlarını Ebû Ubeyde b. Cerrâh kıldırdı. (Belâzürî, 1987: 149-150).

Hız. Ebû Bekir döneminde ordunun çekirdeğini ensar ve muhacirun oluşturmuştur. Nitekim Tuleyha b. Huveylid ve taraftarlarının üzerine gönderilen ordu hakkında başkomutanın Halîd b. Velîd, ensarın başındaki komutanının ise Sâbit b. Kays olduğuna dair rivayetler (Halife b. Hayyât, 1968: 102; Taberî, 1967: III, 254) bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bizzat halife tarafından başlarına yetenekli ve dirayetli komutanlar tayin edilerek cepheye sevk edilen ordulara, gidilecek güzergâh üzerinde ikamet eden kabilelerden de gönüllü olanların katılımı sağlanmış ve bu suretle ordunun takviye birliklerle güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Örneğin Bahreyn bölgesindeki Ridde hadiselerini bastırmak üzere Hız. Ebû Bekir bir ordu görevlendirmiş ve başına da komutan olarak Alâ b. Hadramî'yi tayin etmişti. Ordu Yemâme dolaylarına gelince Hanifeoğullarından Sümâme b. Üsâl, kabilesinden Müslüman olanlarla birlikte gönüllü olarak gelip bu orduya katılmış, benzer şekilde Hız. Peygamber'in vefatından sonra zekâtlarını başkente göndermeyip etrafındakilere paylaştıran Kays b. Âsım el-Minkârî de söz konusu orduya iştirak etmişti. Ayrıca Amr, Ebnâ', Sa'd b. Temîm ve Rebâboğulları da Alâ'nın ordusundaki asker sayısına denk bir kuvvetle katılım sağlamış ve ordunun sayısal gücü kısa sürede iki katından fazlasına ulaşmıştı. (Taberî, 1967: III, 304-305; İbnü'l-Esîr, 1987: II, 226).

Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi¹⁹ Hz. Ebû Bekir'in hilâfet yıllarında da ordu sefere çıkmadan evvel genellikle öncü birlikler gönderilir ve söz konusu birlikler hem keşif yapar hem de yol emniyeti ile ilgili bilgi toplardı. Tuleyha b. Huveylid ve taraftarlarına karşı hazırlanan ordunun başkomutanı Hâlid b. Velîd, ordusuyla birlikte Zü'l-Kassa mevkiinden ayrılmadan önce ashabdan Ukkâşe b. Mihsan ile Sâbit b. Akrem b. Sa'lebe el-Ensârî'yi öncü birlik olarak görevlendirmişti. (Halîfe b. Hayyât, 1968: 102-103; Taberî, 1967: III, 254). Ordunun sevk ve idaresi sırasında komutanlar, orduyu dinlendirmeleri gerektiği zaman önce konaklama yapılacak yeri belirleyip oraya sancaklarını diker, daha sonra ordunun istirahat etmesini temin ederlerdi. Halifenin emri doğrultusunda ordusuyla birlikte görevli olduğu Irak bölgesinden Şam topraklarına geçen Hâlid b. Velîd, Dimaşk civarındaki Seniyyetü'l-Ukâb denilen mevkie gelince burada sancağını dikip bir süre konaklamıştı. Hâlid'in kullandığı sancak bir zamanlar Hz. Peygamber tarafından da kullanılan siyah renkli sancaktı. Ayrıca Araplar sancağa "ukâb" dediklerinden dolayı da söz konusu bölgeye Seniyyetü'l-Ukâb (sancak boğazı/yolu/geçidi) adı verilmişti. (Belâzürî, 1987: 154-155).

Hz. Ebû Bekir dönemi de dâhil Hulefâ-yi Râşidîn dönemi ordularında genel olarak şu birlikler bulunmaktaydı: Atlılar, deve süvarileri, yayalar, levazım, istihkâm, okçular, mancınıkçılar, istihbaratçılar, lağımçılar, nakkâbûn ve personel sınıfı. (Terzi, 2017: 78-82; Pırlanta, 2018: I, 537). Zikrettiğimiz bu birliklerin her birinin başına birer komutan atanıyor ve bu komutanlar da ordunun başkomutanına karşı sorumlu oluyorlardı. Genel olarak gönüllülerden oluşan orduya, ensar ve muhacirun dışından katılım sağlayan kabileler kendi kabilelerinden bir komutanın önderliğinde savaşa katılıyor ve birkaç kabile birliğinin başında da başka bir komutan yer alıyordu. Ordunun başkomutanının sefere çıkılacak bölgeye daha önceden keşif, istihbarat yahut elçilik yapma maksadıyla bir ekip gönderme, halife adına savaş ilan etme ve barış görüşmeleri yaparak anlaşma yapma yetkisi bulunmaktaydı. Ayrıca başkomutanın yanında yaver olarak kabul edilebilecek bir yardımcısı da bulunmakta ve bu görevli aynı zamanda münadilik yaparak başkomutanın emirlerini askere ilan etmekteydi. (Balcı, 2007: 123). Nitekim Taberî'de (ö. 310/923) yer alan bir rivayette "Alâ b. Hadramî'nin münadisi 'komutan sizinle bir toplantı yapacak' diye seslendi" ifadesi bu düşüncüyü destekler mahiyettedir. (Taberî, 1967: III, 307).

Hz. Ebû Bekir bir bölgeye ordu göndereceği zaman yetki karmaşasına mahal vermemek için komutan olarak tayin ettiği isimlerin görev ve yetkilerini de açıkça belirliyordu. Örneğin Şam bölgesine gönderilen komutanlardan Amr b. el-Âs Filistin, Şurahbîl b. Hasene Ürdün ve Yezîd b. Ebî Süfyân da Dimaşk'ta görevlendirilmişti. Her komutan emrindeki üç bin askerle ki bu sayı daha sonra takviyelerle yedi bin beş yüze çıkacaktır, kendi görev bölgesinde hem komutan hem de idareci olacak, ancak beraber savaşmak durumunda kaldıkları zaman başkomutan, bir araya geldikleri toprakların sorumlu komutanı olacaktı. Yine Amr b. el-Âs Filistin sınırına ulaştıktan sonra düşmanın sayı ve silah bakımından üstün olduğunu görünce halifeden yardım talebinde bulunmuş ve bunun üzerine o sıralarda Irak'ta bulunan Halîd b. Velîd emrindeki orduyla birlikte bölgeye görevlendirilmiş ve yeni görev yerine ulaştıktan sonra başkomutanlık görevi de kendisine verilmişti. (Belâzürî, 1987: 149-151).

Hz. Ebû Bekir orduya katılımda her ne kadar gönüllülüğü esas almışsa da vermiş olduğu talimatlarda komutanlarından, çıkılan seferden geri dönmek isteyenlere müsaade etmelerini, zorla ya da istemeyerek gelenler var ise böyleleriyle fethetmek için çıkılmalarını, irtidat edenlerle savaşanların ve Hz. Peygamber'den sonra dinlerinden dönmeyenlerin orduya alınarak düşman üzerine gönderilmelerini istemiştir. Nitekim halife, Irak bölgesine görevlendirilen Hâlid b. Velîd ile İyâz b. Ganm'e daha önce mürtedlerle savaşmış olanların kendilerine katılmasını, irtidat edip de pişman olanlar arasından orduya katılmak isteyenlerin ise kesinlikle kabul edilmemesini emretmiştir. (Taberî, 1967: III, 341, 347; İbnü'l-Esîr, 1987: II, 238).

¹⁹ Hz. Peygamber'in farklı savaşlardan önce görevlendirdiği öncü birlikler için bkz. (Vâkıdî, 1984: I, 19, 206-208; II, 566, 640-641, 889-890).

Hilâfeti döneminde Hz. Ebû Bekir, başkomutan ve onun hemen altındaki komutanların seçimi ve atanmaları konusunda en yetkili merci konumundaydı. Fakat teşkil edilen orduda başkomutanın emrinde görev yapacak alt birliklerin komutanlarının özellikle cephede iken görev dağılımları ve değişiklikleri ile yeni bir komutan tayini işi başkomutanın sorumluluğunda idi. Hz. Ebû Bekir döneminin en meşhur komutanı hiç şüphesiz Hâlid b. Velîd olmakla beraber onun dışında farklı bölgelerdeki cephelerde değişik isimlerin de komutan olarak görev yaptıkları rivayetlere yansımıştır. Görevlendirilen isimlere dikkat edildiğinde halifenin ehliyet ve liyakatin yanında kabileler arası dengeleri de göz önünde bulundurduğu söylenebilir. Yine farklı bir denge unsuru olarak ensar ve muhacirundan yapılan görevlendirmelerde de hassas davranılmış, fakat başkomutan genellikle muhacirler arasından seçilmiştir. Daha önce zikrettiğimiz Tuleyha b. Huveylid ve taraftarlarıyla yapılan savaşta başkomutanın Hâlid b. Velîd, ensarın başındaki komutanın ise Sâbit b. Kays olması bu hususun en bariz örneklerinden biridir. Ayrıca halifenin farklı birçok kabileden komutan ataması yaptığı halde kendi kabilesinden birini komutan atadığına dair herhangi bir rivâyete rastlanılmamaktadır. Hz. Ebû Bekir'in görev verdiği komutanlara bakıldığında birçoğunun toplum içerisinde saygınlıklarıyla ya da savaş konusundaki tecrübeleriyle bilinen isimler olduğu, ancak bunun yanında Üsâme b. Zeyd gibi azatlı bir kölenin çocuğunun da bu isimler arasında yer aldığı görülmektedir. Bu dönemde farklı kabilelerden değişik statülerde komutan olarak görev almış kişiler arasında şu isimler yer almaktadır: Hâlid b. Velîd, Üsâme b. Zeyd, Amr b. el-Âs, Şürahbîl b. Hasene, Yezîd b. Ebî Süfyan, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Alâ b. Hadramî, Müsennâ b. Hârise, İkrîme b. Ebî Cehil, Hâlid b. Saîd el-Âs, Arfece b. Herseme, Muhâcir b. Ebî Ümeyye ve Huzeyfe b. Mihsân. (Halîfe b. Hayyât, 1968: 100, 102, 116, 119; Belâzürî, 1987: 104, 133, 146, 149-151, 337).

Sonuç

Hz. Ebû Bekir'in hilâfet yılları, Hz. Peygamber'in vefatını müteakip önemli bir geçiş dönemi olması hasebiyle İslâm tarihinde son derece büyük bir öneme sahiptir. Söz konusu yıllar, İslâm toplumu için büyük sıkıntıların yaşandığı bir dönem olması hasebiyle oldukça hassas bir dönemdir. Bu dönemde toplum ve devlet bir taraftan yaşanan hilâfet tartışmalarıyla diğer taraftan da irtidat ve isyan hareketleriyle parçalanmanın eşiğine gelmiştir. Ancak onun soğukkanlı ve kararlı tutumu sayesinde yaşanan tüm sıkıntılar sorunsuz bir şekilde atlatılmış ve hem toplumun hem de devletin birlik ve bütünlüğü temin edilmiştir.

İdarî yönetim açısından Hz. Ebû Bekir dönemi, selefi Hz. Peygamber döneminden çok da farklı değildir. Çünkü o, almış olduğu siyasi veya idari kararların neredeyse tamamına yakınında Hz. Peygamber'in uygulamalarını örnek alarak hareket etmiş ve dolayısıyla ondan farklı bir yönetim sistemi yahut anlayışı ortaya koymamıştır. Nitekim Allah Resulünün hayatta iken planladığı Üsame ordusunun gönderilmesi kararını vefatını müteakip hemen uygulamaya koyması, mühim kararlar almadan önce ashabın önde gelenlerinin düşüncelerine başvurmak üzere bir istişare meclisi (şûra) oluşturması bu hususu ispatlar niteliktedir.

Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti sırasında Hz. Peygamber dönemine kıyasla büyük bir gelişim veya değişim olmadığından devletin idari yapısı da neredeyse bir önceki dönemin aynısı olarak kalmıştır. Örneğin devletin yönetim merkezi yine başkent Medine olup bu merkeze bağlı idari bölgeler ya da vilayetler bulunmuş ve o, halifelik görevini üstlendikten sonra söz konusu bölgelerde Hz. Peygamber tarafından görevlendirilmiş olan valilerin görevlerine devam etmelerini istemiştir. Taşranın idaresi atanan vali ya da komutanlar eliyle temin edilirken devlet merkezinde ise halife mutlak otorite sahibi olmuş, ancak birtakım sorumluluklarını da ashabın önde gelen isimlerine bırakarak idarede görev ve yetki paylaşımı usulünü benimsemiştir. Yapmış olduğu atamalarda ehliyet ve liyakati göz önünde bulundurmuş, devlet kademelerinde akrabalarına ve kendi kabilesinden olanlara görev vermemeye çalışmış, kabile içi ya da kabileler arası dengeleri de göz ardı etmemiş ve bu bağlamda duygusal davranmayarak yeri geldiğinde kendisine muhalif olanları bile önemli görevlerde değerlendirmiştir.

Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde devletin en mühim kurumlarından bir tanesi beytûlmâl (maliye) olmuş ve beytûlmâl Hz. Peygamber dönemindeki yapısı ve işleyiş şekli onun kısa süren hilâfeti zamanında da önemli bir değişiklik göstermeden devam etmiştir. Örneğin beytûlmâlde toplanan zekât, humus ve cizye gibi devlet gelirleri ve bu gelirlerin harcanma yerleri ve usulleri Hz. Peygamber zamanındakinden pek de farklı olmamıştır. Bu dönemde devletin gelir kalemleri çok fazla olmayıp toplanan varidat gerekli yerlere vakit kaybetmeden dağıtılmış ve bu yüzden gelişmiş bir beytûlmâl kurulmasına da ihtiyaç duyulmamıştır. Elde edilen gelirlerin tamamı halka dağıtılmış ve dağıtım sırasında büyük-küçük, kadın-erkek, hür-köle fark etmeksizin herkesi birbirine eşit tutmuştur.

Hz. Ebû Bekir'in hilâfet yıllarında devlet hazinesinin en mühim gelir kaynakları arasında zekât, cizye ve humus yer almaktadır. Zekâtların toplanmasında belli ölçü ve usullere göre hareket edilmiş, örneğin mükelleflerin hangi mallarından ne oranda zekât alınacağı belirlenmiş ve belirlenen bu zekâtlar da genellikle hasat mevsimlerinde toplanmıştır. Yine üzerinden bir yıl geçmemiş olan maldan zekât alınmamış, aylık atıyyeler (maaş) verilirken insanlara üzerlerinde zekât borçları olup olmadığı sorulmuş, eğer zekât borçları varsa bu borç atıyyelerinden kesilmiş yoksa da tam olarak hak ettikleri miktar kendilerine verilmiştir. Bu dönemde savaşlardan sonra ele geçirilen ganimetlerin beşte birlik kısmı (humus) komutanlar tarafından devlet hazinesine ayrılarak savaşın ayrıntılı raporlarıyla birlikte başkent Medine'ye gönderilmiş, geriye kalan kısmı ise askerler arasında paylaştırılmıştır. Gayrimüslimlerden alınan cizye de beytûlmâl'in önemli gelir kaynaklarından olup bu dönemde irtidat ve isyan hareketleri bastırıldıktan sonra devletin birliği teminat altına alınmış, akabinde Şam ve Irak bölgelerine gönderilen ordular sayesinde hazineye yüklü miktarda cizye geliri sağlanmıştır.

Hz. Ebû Bekir'in halifeliği zamanındaki askerlik hizmetleri Hz. Peygamber dönemindekine benzer bir şekilde gönüllülük esasına göre sürdürülüş, halife herhangi bir bölgeye ordu göndermeye karar verdiği zaman kabilelere çağrıda bulunmuş, söz konusu çağrıya uyarak farklı bölgelerden orduya iştirak etmek isteyenler ise çoğunlukla kabile reislerinin öncülüğünde başkent Medine'nin Cüf mevkiinde toplanmıştır. Oluşturulan karargâhta bir araya gelen kabilelerin her biri için farklı bir bayrak açılmış ve bu suretle tüm kabilelerin orduda ayrı ayrı temsil edilmesi sağlanmıştır. Yeterli sayıya ulaşıldıktan ve gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra da görevlendirilen komutanlara birer sancak verilmiş ve ordu onların önderliğinde cepheye sevk edilmiştir.

Hz. Ebû Bekir döneminde ordunun çekirdeğini ensar ve muhacirun oluşturmuştur. Ancak bizzat halife tarafından başlarına yetenekli ve dirayetli komutanlar tayin edilerek cepheye sevk edilen ordulara, gidilecek güzergâh üzerinde ikamet eden kabilelerden de gönüllü olanların katılımı sağlanmış ve bu suretle ordunun takviye birliklerle güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Ordu sefere çıkmadan evvel genellikle öncü birlikler gönderilmiş ve söz konusu birlikler hem keşif yapmış hem de yol emniyeti ile ilgili bilgi toplamıştır. Hz. Ebû Bekir bir bölgeye ordu göndereceği zaman yetki karmaşasına mahal vermemek için komutan olarak tayin ettiği isimlerin görev ve yetkilerini de açıkça belirlemiştir. Orduya katılımda her ne kadar gönüllülük esas almışsa da halife vermiş olduğu talimatlarda komutanlarından, çıkılan seferden geri dönmek isteyenlere müsaade etmelerini, zorla ya da istemeyerek gelenler var ise böyleleriyle fethetme çıkmamalarını, irtidat edenlerle savaşanların ve Hz. Peygamber'den sonra dinlerinden dönmeyenlerin orduya alınarak düşman üzerine gönderilmelerini istemiştir.

KAYNAKÇA

- Apak, Adem (2008). *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2 (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Apaydın, H. Yunus (1998). "Humus". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. c. XVIII, s. 365-369.

- Arı, Mehmet Salih (1995). *H. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Azimli, Mehmet (2015). *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 H. Ebu Bekir*. 3. Baskı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Atar, Fahrettin (1979). *İslâm Adliye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*. Ankara, DİB Yayınları.
- Balcı, İsrâfil (2007). *İdarî ve Siyasî Yönden H. Ebû Bekir Dönemi*. Samsun: Din ve Bilim Kitapları.
- Becker, C. H. (1977), “Cizye”. *MEB İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. c. III, s. 199-201.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd (1996). *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, I-XIII.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd (1987). *Fütûhu'l-büldân*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ'. Beyrut: Müessesetü'l-Maârif.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (1344-1355/1925-1936). *es-Sünenü'l-kübrâ..* Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârif, I-X.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî (1400/1980). *el-Câmi'u's-sahîh*. 'thk. ve nşr. Muhibbüddin el-Hatîb-Muhammed Fuâd Abdülbâkî-Kusay Muhibbüddin el-Hatîb.. Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, I-IV.
- Buhl, F. (1977). “Ebû Bekir”. *MEB İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. c. IV, s. 12-14.
- Câbirî, Muhammed Âbid (2001). *Arap-İslâm Siyasal Akli*. çev. Vecdi Akyüz. 2. Baskı. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Demircan, Adnan (2018). *Râşid Halifeler*. 4. Baskı. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Demirci, Abdurrahman (2014). “H. Ebû Bekir'in Fetih Anlayışı”. *Artuklu Akademi*. sy. 1/1, s. 5-31.
- Durî, A. Aziz (1991). *İlk Dönem İslam Tarihi*. çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Ebû Dâvûd (2003), Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. tlk. Muhammed Nâsirüddîn el-Albânî. Riyad: Meketebetü'l-Maârif.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (1989). *Kitâbü'l-Emvâl*. thk. Muhammed İmâre. Beyrut: Dârü's-Şurûk.
- Erkal, Mehmet (1992). “Beytülmâl”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. c. VI, s. 90-94.
- Erkal, Mehmet (1993). “Cizye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. c. VIII, s. 42-45.
- Fayda, Mustafa (1994). “Ebû Bekir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. c. X, s. 101-108.
- Hâkim en-Nisâbü'rî (1997), Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. Kahire: Dârü'l-Hameyn.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr (1387/1967). *Kitâbü't-Tabakât*. thk. Ekrem Ziyâ' el-Ömerî. Bağdat, Matbaatü'l-Ânî.
- Hamîdullah, Muhammed (2003). *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. Ankara: Yeni Şafak Gazetesi, I-II.
- Hasan, Hasan İbrahim (1987). *İslâm Tarihi (Siyasî-Dînî-Kültürel-Sosyal)*. trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş. İstanbul: Kayihan Yayınları, I-XIV.

- İbn Haldûn, Abdurrahman (2001). *Târîhu (Mukaddimetü) İbn Haldûn*. thk. Halîl Şehhâde-Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, I-VIII.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî (ty.). *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbarü'l-hulefa*. thk. Sa'd Kerîm el-Fakîy. İskenderiye: Dârü İbn Haldûn.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik (1990). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbil-Arabî, I-IV.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer (1997). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. Cîze: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, I-XXI.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (1417/1996). *Sünenü İbn Mâce*. tlk. Muhammed Nâsirüddîn el-Albânî. Riyad: Mektebetü'l-Meârif.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (2001). *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, I-XI.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (1996), *Menâkıbu Emîrî'l-Mü'minîn Ömer İbnü'l-Hattâb*. thk. Ebû Enes el-Mısırî es-Selefî Hilmî b. Muhammed b. İsmâil. İskenderiye: Dârü İbn Haldûn.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî (1987). *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ebü'l-Fidâ' Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XI.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî (1996). *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahabe*. thk. ve tlk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I- VIII.
- Kazıcı, Ziya (2006). *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları.
- Kelpetin, Mahmut (2010). "Hz. Ebû Bekir Döneminde Irak Fetihleri". *Ekev Akademi Dergisi*. sy. 14/3, s. 267-288.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay (1962). *et-Terâtibü'l-idariyye (Nizamü'l-hükümeti'n-nebeviyye)*. 2. Baskı. Beyrut: Dârü'l-Erkam, I-II.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî (2004). *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Abudabi: Müessesetü Zayed b. Sultan, I-VIII.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (1996). *Sünenü'n-Nesâî*. tlk. Muhammed Nâsirüddîn el-Albânî. Riyad: Mektebetü'l-Meârif.
- Pırlanta, İsmail (2018). "Hz. Ömer Döneminde Askeri Teşkilat". *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu Bildirileri (Sivas, 2-3 Kasım 2017)*. ed. Ali Aksu. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, c. I, s. 533-557.
- Sarıçam, İbrahim (2012). *Hz. Ebu Bekir*. 8. Baskı. Ankara: TDV Yayınları.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (2003). *Târîhu'l-hulefâ'*. Beyrut: Dârü İbn Hazm.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (1967). *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk)*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: Dârü'l-Meârif, I-XI.
- Terzi, Mustafa Zeki (2017). *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askeri Teşkilât*. İstanbul: Siyer Yayınları.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (1998). *el-Câmi'ü'l-kebir*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 2. Baskı. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, I-VI.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemi (1984). *Kitâbu'l-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, I-III.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (1990-2000). *Târîhu'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, LIII.